

Тетяна ВЕРЕЩЕНКО

ПРИРОДОЦЕНТРИЧНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЗИЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ТА ФІЛОСОФСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті проведено теоретичний аналіз психолого-педагогічної та філософської літератури і визначено сутність поняття “природоцентрична екологічна позиція особистості”.

***Ключові слова:** екологічна позиція особистості, природоцентрична екологічна позиція особистості.*

Постановка проблеми. На шляху гармонізації відносин людства і природи кожен індивід, незалежно від свого фаху та соціального статусу має усвідомлювати особисту причетність до екологічних проблем та необхідність участі у їх вирішенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософський напрям до системного вивчення сутності ціннісних відносин суспільства з природним середовищем розкривається у творах Р. Атфільда, Т. Гекслі, Г. Геккеля, П. Кропоткіна, Ж. Ллойда, К. Лоренца та ін. Соціологічні аспекти ціннісного підходу суспільства до навколишнього середовища аналізуються М. Вебером, Е. Дюркгеймом, Т. Парсонсом. Психологічні аспекти ціннісних мотивацій суспільства висвітлені у працях Г. Маркузе, З. Фрейда, Е. Фромма, К.-Г. Юнга та ін. Необхідно відзначити, що природоцентрична екологічна позиція є малодослідженим поняттям.

Екологічна ситуація, яка склалася сьогодні в світі, настійно вимагає швидкої перебудови мислення людства і кожної конкретної людини, формування екологічної свідомості і екологічної культури. У зв'язку з цим екологічна освіта і екологічне виховання стають новим пріоритетним напрямком педагогічної теорії і практики. Відповідно Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті одним із ключових питань системи освіти розглядає питання екологічного виховання.

Мета статті – провести теоретичний аналіз психолого-педагогічної і філософської літератури та визначити сутність поняття “природоцентрична екологічна позиція особистості”.

Виклад основного матеріалу. В процесі аналізу педагогічної, психологічної, філософської літератури з означеної тематики виділено три рівні вивчення проблеми природоцентричної екологічної позиції як основи соціоприродної взаємодії:

а) загальнофілософський – осмислення проблеми взаємодії суспільства з природою у контексті загальної кризи ціннісної парадигми або індустріального суспільства;

б) конкретно-науковий – створення екологічної етики, екологічної аксіології, інвайронментальної (від англ. “environment” – навколишнє середовище) етики, екологічної психології, еволюційної етики як наукових дисциплін, у рамках яких проблема етико-ціннісної взаємодії суспільства з природою розглядається з точки зору формулювання нових методологічних принципів та підходів до природного середовища;

в) проблемно-предметний розгляд різних аспектів проблеми етико-ціннісної взаємодії суспільства з природою соціологічного, психологічного, етнокультурного, правового [4; 5; 12].

Дуже важливими для визначення природоцентричної позиції є наукові здобутки Н. Пустовіт, яка охарактеризувала провідні ідеї та концепції взаємодії людства з навколишнім середовищем.

Перша з них розкриває та характеризує пряму залежність людини від природи на основі незаперечного визнання її могутності. Це відповідно спричинило свідоме обожнення людиною як окремих елементів (об’єктів), так і природи в цілому, а отже – пошук форм власної поведінки і діяльності, які б не порушували гармонію у довіллі та не вступали у протиріччя зі сформованими політеїстичними уявленнями про довілля і місце людини в ньому. Ідеї цієї концепції беруть початок із праць Гомера, Арістотеля, Теофраста, Плутарха, Гіпократа, у яких особлива увага надається єдності складових компонентів системи “природа – людина”. Однак людина хоча і посідала у цих філософських концепціях відповідне місце як мисляча істота і певним чином вільна у своїх діях, однак життя її підпорядковувалось впливу зовнішніх сил. Для української теолого-філософської школи характерним є існування ще досить стійких язичницьких уявлень, які згодом трансформувались під впливом християнської релігії в єдину філософсько-культурологічну, морально-етичну парадигму буття, що в цілому надало їй більш шанобливого ставлення наших пращурів до багатств природи (Володимир Мономах, Никифор, Кирик Новгородський, Іларіон Київський, Стефан Калиновський, Григорій Сковорода та ін.).

Для другої концепції характерним є трактування людини як вищої цінності, яка домінує в системі “природа – людина – суспільство”. Підґрунтям таких поглядів стало християнство, у рамках якого розвинулась ідея про “подолання” людиною природи, про “божественне” місце людини та її панування над “тварями” та “речами”. Це спричинило формування стійкої парадигми людської “зверхності”. Абсолютизація такого підходу у період становлення промисловості призвела зрештою до посилення тенденцій протиставлення людини природі. Характерними у цьому відношенні є праці Р. Декарта, в яких він прямо чи опосередковано закликає людину стати “господарем” природи. Пізніше у класичній німецькій філософії І. Канта матеріальний світ розглядається як всеоб’ємність духу, а людина – як

частина матеріального світу; вона сама і навколишній світ підпорядковуються вищій силі, що надає людині як “вищій істоті” право змінювати цей світ у своїх власних інтересах. У свою чергу, за В. Гегелем, у людини відбувається відчуження від природного буття, а природа постає в якості реального відтворення “абсолютної ідеї”, а не як результат раціональної їх взаємодії. Схожу ідею, однак уже з матеріалістичних позицій, обґрунтував Л. Фейєрбах, який співвідношення “людина – природа” розглядав у контексті антропологічного принципу, тобто в категоріях родової сутності людини, абсолютизуючи її статус у природі. Потреби промислового виробництва у другій половині XVIII та протягом XIX століття призвели до перегляду ідей про співвідношення “людина – суспільство”, до намагань природознавців та натурфілософів доби французького Просвітництва віднайти шляхи пояснення протистояння людини і природи. З однієї точки зору, природа (зовнішнє середовище) розглядалось як комплекс природних процесів, де людина посідає провідне становище (П. Гольбах), з іншої, – як сукупність соціально-політичних факторів, а не природних взаємозв’язків (К. Гельвецій), як сукупність відчуттів, завдяки яким людина отримує враження (Ж. Руссо), чи у вигляді інтелектуального середовища (Ж. Ламетрі). Але загальним для всіх цих філософських позицій було визнання людини і її діяльності у докiллі як визначального фактора впливу на природу [11, с. 6],

Провідною ідеєю третьої концепції є необхідність гармонійної взаємодії і співіснування людини і природи (М. Мойсеєв, І. Фролов, Г. Швєбс). Окреме і досить помітне місце у розумінні вихідних позицій, можливих напрямів діяльності людини у докiллі на принципах “кoeволюції” та усвідомленні їх сутності як динамічного процесу взаємодії у системі “природа – людина – суспільство”, належить еволюційно-ноосферній концепції В. Вернадського. Згідно неї, процес перебудови всього устрою життя людини на планеті полягає саме у єдності науки і практики, політичних, економічних, релігійних, духовних і будь-яких інших реалій на кожному з історичних етапів розвитку цивілізації, тобто набуває нового характеру взаємодії людей між собою і природою, що має забезпечити сьогодні і в майбутньому умови взаєморозвитку цивілізації і природи, пом’якшити антропогенний вплив на докiлля [11, с. 7].

Ця концепція посіла провідне місце у побудові стосунків людини і природи в останні двадцять років, у її рамках екологія як наука, що вивчає взаємозв’язки і взаємозалежності в системі “природа – людина – суспільство”, є провідною. Даним шляхом попередження негативних впливів людської діяльності на природу є формування екологічно вихованої особистості.

С. Дерябо, В. Ясвин, О. Киричук підкреслюють, що природоцентрична екологічна позиція містить у собі ряд параметрів: теоретичний (наукове мислення); ціннісний (мета); соціальний (ідеї нової співдружності);

історичний (можливості); політичний (якщо діють соціальні сили); суб'єктивний (припущення, упевненість і бажання) [3; 7].

На думку О. Мамешиної, природоцентризм екологічної культури проявляє себе в усвідомленні себе як частини природи, для якої всі об'єкти природи самоцінні. Головною сутністю людини у цьому випадку є не матеріальні блага, а природні, потреби суспільства, узгоджені з можливостями природи, з урахуванням потреб наступних поколінь. Домінуючим життєвим принципом має бути гармонійне існування суспільства та природи, а двигуном такого суспільства стає усвідомлення кожною його особистістю свого місця у цій природі. Особистість із сформованою екологічною культурою має виражені екоестетичні та екоморальні цінності, бо надає естетичну оцінку об'єкту та формує моральне ставлення до нього [10, с. 658].

Під активною екологічною позицією О. Лазебна розуміє “певний рівень усвідомлення екологічної інформації, виявлення ціннісного ставлення до довкілля, оволодіння уміннями конструктивної взаємодії з природою та їх використання в різних оцінювально-поведінкових діях” [9, с. 134].

Як вказує А. Ахмедова, природоцентризм екологічної культури, як особистісна характеристика, визначає характер взаємодії людини і природи. Оскільки особистість – активний суб'єкт діяльності, спілкування, свідомості і самосвідомості, що означає її здатність вільно здійснювати вибір, обумовлений внутрішньою необхідністю, оцінювати наслідки прийнятих рішень та відповідати за них перед собою і суспільством [1, с. 140], логічно постає питання про формування природоцентричної екологічної позиції як складової екологічної свідомості.

Як зазначають І. Зверев, А. Печко, А. Сидельковський, екологічна свідомість природоцентричного типу базується на інвайронментальній парадигмі, в межах якої людина усвідомлює себе не власником природи, а одним з рівноправних членів природної спільноти. Екологічна свідомість природоцентричного типу визначає характер взаємодії суспільства і людини з природою, сутність якого розкривається таким твердженням: цінним та дозволеним для діяльності людини у природі є тільки те, що не порушує її екологічної гармонії і рівноваги. Таким чином, у системі уявлень про світ, характерній для природоцентричного типу екологічної культури, стверджується необхідність балансу між прагматичним та непрагматичним характером ставлення людини до природи [6, с. 32].

Як підкреслює А. Захлебний, вищою формою природоцентричного типу екологічної свідомості є наукове екологічне мислення, що відрізняє вміння розглядати екологічну проблему в широкому соціальному діапазоні з урахуванням пріоритету загальнолюдських начал, аналізувати взаємини суспільства і природи в глобальному та регіональному масштабах, передбачати найближчі та віддалені наслідки впливу людини на навколишнє середовище [4, с. 118].

Отже, саме розвиток природоцентричної екологічної позиції ми вважаємо головною передумовою суттєвих змін у взаємодії людини та природи, які потребують відповідних досліджень цієї проблеми у багатоаспектному контексті сьогодення.

На основі аналізу теоретичних досліджень ми дійшли висновку, що природоцентрична екологічна позиція містить уявлення про екологічну ситуацію, її ціннісне визначення й дії, які варто почати з метою досягнення необхідного екологічного стану. Згідно цього, природоцентричну екологічну позицію у змістовному аспекті характеризують три основні елементи: екологічні знання, оцінка екологічної ситуації й екологічна поведінка. Також можна виділити підходи до вирішення даної проблеми:

а) зосередження уваги на технічному інструментарії вирішення екологічних проблем, оптимізації виробництва, управління природними процесами, раціоналізації господарства. Морально-ціннісний характер отримує тільки так званий екологічний імператив як нормативний принцип раціонального використання природних ресурсів та охорони природного середовища;

б) гуманістичне прочитання проблеми морально-ціннісного відношення до природи як проблеми комунікації, збереження “якісного” життя, “благоговіння” перед життям, формування “людяності”, “культури” взаємовідносин з природою як “квазісуб’єктом”;

в) онтологізація цінностей через надання природі та природним істотам самоцінного значення, а також розгляд проблеми морального відношення до природи як проблеми родового або видового виживання [2; 3; 4; 7; 12].

Відповідно до наведеного теоретичного аналізу, можна зробити наступні узагальнення. Так, слід зазначити, що поняття “природоцентрична екологічна позиція” є узагальненим поняттям; ця позиція проявляється у взаємодії та взаємозв’язку компонентів (суб’єктивне сприйняття, екологічне мислення, екологічні знання, екологічне ставлення, емоції та почуття).

Природоцентрична екологічна позиція учнів – це динамічний процес становлення основних структурних компонентів в їхній єдності та взаємозв’язку під впливом цілеспрямованого керівництва з урахуванням підвищеної емоційності та ірраціональності в освоєнні природи;

Ознаками природоцентричної екологічної позиції є емоційно-чуттєве суб’єктне сприйняття та ставлення до природи, екологічні знання, почуття причетності і єднання з природою як універсальною загальнолюдською цінністю.

Проведений нами аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми дозволяє окреслити основні положення природоцентричної екологічної позиції, а саме:

- вищою цінністю проголошується гармонійний розвиток людини і природи;
- природа – це самоцінність, яка має право на існування, незалежно від корисності або некорисності і, навіть, – шкоди для людини;

- людина не є винятковою істотою тільки тому, що вона має розум, навпаки, її розумність накладає на неї додаткові зобов'язання у ставленні до навколишнього середовища;
- світ людей не протиставляється світу природи, разом вони – елементи єдиної системи.

Таким чином, на основі проведеного теоретичного аналізу, природоцентричну екологічну позицію ми розглядаємо як складову екологічної свідомості, яка виступає нормативним регулятивом гармонійної взаємодії людини з природою і проявляється у взаємодії та взаємозв'язку таких компонентів як суб'єктивне сприйняття, екологічне мислення, екологічні знання, екологічне ставлення, екологічна поведінка, що передбачає наявність у людини певних екологічних знань і переконань, ціннісного ставлення до природи, готовності до діяльності, а також, практичних дій, що погоджуються з вимогами бережливого ставлення до природи

При цьому, найважливішими елементами природоцентричної екологічної позиції є:

- усвідомлення обмеженості природи, інтегральною частиною якої є людина;
- усвідомлення необхідності відмови від домінування людини над природою й необхідності встановлення динамічної рівноваги між природними системами й людською системою;
- усвідомлення глобального характеру екологічної кризи та необхідності її вирішення;
- усвідомлення необхідності розробки глобальної стратегії розвитку як передумови існування життя;
- усвідомлення існування соціальних сил і їхньої здатності до спілкування й здатності передбачення динамічного розвитку суспільства;
- система екологічних знань про природу і місце в ній людини;
- потреба в оволодінні екологічними знаннями та спрямованість учнів у сфері екологічної діяльності;
- система екологічних цінностей, відношень, що регулюють норми поведінки і діяльності людини в природі;
- уміння і навички конструктивної взаємодії з природою та їх використання в різних оцінювальних-поведінкових діях.

Висновки. Одним з найважливіших завдань сучасної школи повинно стати підвищення екологічної грамотності учнів, озброєння їх навичками економного, бережливого використання природних ресурсів, пошук шляхів формування природоцентричної екологічної позиції у старших школярів, що є перспективним напрямком нашого дослідження і потребує подальшого вивчення та впровадження в системі екологічної освіти.

Література

1. Ахмедова А. М. Процесс формирования экологической культуры подростков и его сущность / А. М. Ахмедова // Начальная школа – реалии, проблемы, перспективы. – Махачкала : ДГПУ, 2007. – С. 138–142.
2. Горбань Г. О. Сучасна екологічна ситуація та освіта / Г. О. Горбань – К. : Либідь, 2005. – 76 с.
3. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 480 с.
4. Захлебный А. Н. Экологическое образование школьников во внеклассной работе / А. Н. Захлебный, И. Т. Суравегина. – М. : Просвещение, 1984. – 160 с.
5. Зверев И. Д. Что такое экологическая культура школьника? / И. Д. Зверев // Семья и школа. – 1979. – № 10. – С. 16–17.
6. Зверев И. Д. Экологическое и эстетическое воспитание школьников / И. Д. Зверев, А. П. Печко, А. П. Сидельковский. – М. : Педагогика, 1984. – 135 с.
7. Киричук О. В. Формування в учнів активної життєвої позиції / О. В. Киричук – К. : Рад. школа. – 1983. – 137 с.
8. Лазебна О. М. Формування активної екологічної позиції підлітків / О. М. Лазебна // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць. – Вип. 20 / за заг. ред. академіка АПН України Євтуха М.Б., укл. О. В. Михайличенко. – К. : Видавничий центр КНЛУ, НМАУ, 2002. – С. 84–87.
9. Лазебна О. М. Формування активної екологічної позиції особистості як психолого-педагогічна проблема / О. М. Лазебна // Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості (теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді) : зб. наук. праць. – Київ : ВіРА Інсайт, 2001. – Кн. 1. – С. 131–136.
10. Мамешина О. С. Психологічні особливості формування екологічної культури учнівської молоді / О. С. Мамешина // Педагогіка і психологія професійної освіти : результати досліджень і перспективи : зб. наук. праць / за ред. І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало. – К., 2003. – С. 650–660.
11. Пустовіт Н. А. Особистісно орієнтовані технології екологічного виховання підлітків / Н. А. Пустовіт. – К., 2001. – 124 с.
12. Скребець В. О. Сучасний стан та пріоритетні напрями розвитку екологічної психології в Україні / В. О. Скребець – К. : Наук. світ, 2005. – 106 с.

Отримано 14.01.2015

Summary

Vereschenko Tetiana. Naturecentric ecological position of personality as an object of investigation of psycho-pedagogical and philosophical literature.

In the article theoretical analyze of psycho-pedagogical and philosophical literature is conducted and the essence of the concept of naturecentric ecological position of personality is defined.

Keywords: *ecological position of personality, naturecentric ecological position of personality.*